

non est ens rationis, quia verum est independenter a ratione, nec est ab ea confictum. Ens autem rationis est id quod in mente existit, hoc est repraesentatio eius ad modum entis. Haec autem repraesentatio, seu modus quo concipimus id quod a parte rei reperitur, non affirmatur de re; et hinc est quod nulla sit falsitas in iis iudiciis. Cf. Corollarium 2^m.

Nota. Quaedam sunt entia rationis, quibus nihil respondet a parte rei, ut cum aliquid impossibile concipimus; verum etiam tum fundamentum eorum saltem remotum adest; id nempe quod respondet terminis, quos componimus, seorsim spectatis.

DEMONSTRATIO IV. PARTIS. Praeter impossibilia, cetera entia rationis, quae fundamentum aliquod habent extra animam, ad tres revocantur classes, nimirum negationes ad quas privationes reducuntur, distinctiones, et relationes quae dicuntur rationis. Sane vel concipis tanquam ens, id quod non est, sive concipias ens tantum, sive ens tale, puta bonum, hominem, lapidem, etc. et si non est simpliciter, habes negationem, si non est in subiecto, habes privationem: vel concipis tanquam multiplex quod est unum, et habes distinctionem; vel concipis tanquam ordinem habens ad aliud quod realiter non habet, et est relatio. Ad classem primam spectant conceptus, quibus ad modum entis concipimus nihil, vacuum, extensionem extra mundum, tum mala, mortem, et huiusmodi. Quoad privationem, quae a negatione simplici differt, quia est negatio in subiecto, adverte, iuxta Aristotelem, eam modo minus, modo magis presse accipi. Nam ut ipse ait, dicuntur identidem entia privata perfectione, quae eis non debetur, ut si dicamus arbores privatas esse oculis, tum dicuntur privata entia ea perfectione, quae ratione generis eis deberetur, quemadmodum dicitur talpa privata visu. Praeterea privata dicuntur entia aliqua perfectione debita naturae, cum ea carent etiam quando eam habere non debent; sic infantes privati dicuntur usu rationis. Maxime vero proprie privatio dicitur si desit perfectio, quae secundum speciem debetur, et cui debetur, et quando debetur. Metaph. L. V. c. 22.

Ad alteram classem spectant tot distinctiones, quarum exempla prostant in universa philosophia. Ad tertiam, praeter alia, spectant quae vocantur a logicis secundae intentiones, genera et species: relatio enim in individuis ad conceptus abstractos ponitur a mente: item ordo et relatio inter antecedens et consequens, praedicatum et subiectum, etc. Cf. Suarez l. c. Porro praeter has nullam aliam classem haberi entium rationis inductione constare potest.

CAPUT III.

De causalitate entium.

DE PRINCIPIO ET CAUSA GENERATIM.

I *Principium* est id ad quod aliud aliquo modo consequitur. Quod consequitur *principiatum* vocatur. Liquet in notione principii contineri tum prioritatem quandam principii prae principiato, tum nexum quemdam inter utrumque. Continetur prioritas, quod enim consequitur est posterius eo, ad quod consequitur. Continetur nexus, relatio enim consequutionis intercedit inter id quod consequitur, et illud ad quod consequitur, quae relatio nexum quemdam constituit.

II Iam vero ut prius de *nexu* loquamur: hic potest esse duplex, extrinsecus, et intrinsecus. Extrinsecus, cum est realis consequutio unius post aliud absque positivo influxu principii in principiatum, cum scilicet principium non est ratio cur existat principiatum: ita principium in spatio, ut prima pars viae, lineae; principium in tempore, ut prima pars diei, anni, seculi: principium in aliqua serie rerum invicem connexarum, quin una sit causa alterius, ut exordium in oratione. Intrinsecus nexus est realis consequutio unius post aliud, quatenus principium est ratio cur principiatum existat. Hic nexus duplex distingui potest, et in ordine logico,

et in ordine physico. In ordine logico obiectivo cum aliquid alteri communicat cognoscibilitatem relate ad nos, sive est ratio cur alterum a nobis cognosci possit, ut primae veritates quoad conclusiones. In ordine physico (qui et actus quoque immanentes animi complectitur), cum aliquid alteri communicat esse, quod rursus dupliciter contingere potest. Nam vel principium communicat principiatio idem numero esse quod ipsum habet, ut eadem sit numero essentia dantis et accipientis; et tunc retinet principii nomen: id vero locum non habet nisi in Sanctissima Trinitate: vel communicat esse a se distinctum; et sic induit rationem *causae*. Hoc autem iterum dupliciter fieri potest. Nam esse effectus potest distingui ab esse causae vel adaequate, vel inadaequate; et ab ea procedere vel extrinsecus influente, vel intrinsecus constituyente. Primum habet locum, cum causa est ratio cur aliquid *praeter se* existat: alterum cum causa est ratio cur aliquid *ex se* existat: seu cum causa est pars eius; ideoque effectus ab ea procedit, quatenus pars simul cum alia concurrat ad eum constituendum. Ea est causa efficiens, aut finalis; haec materialis, aut formalis. Causa proinde generatim est *principium influxu suo determinans esse rei novae*. Terminus ille *influxus* metaphoricus est, et eius notio est confusa: clarius tamen exprimi paucis verbis nequit id, quod omnes concipiunt in causa, quam a conditione et ab occasione agendi secernunt.

III Nunc spectetur altera nota principii, h. e. *prioritas*. Porro distinguendum est *primum a priori*: *primum* est, *ante quod nihil est*, sive *quod post aliud non est*, *post ipsum vero aliud est*: *prius* est *post quod est aliud*. Ad rationem autem genericam principii non requiritur esse primum; sed sufficit prioritas: attenditur scilicet respectus ad sequentia, propter quae dicitur principium, non ad antecedentia; quae possunt esse vel non esse.

IV Iam vero in ordine naturali multiplex distingui potest prioritas, temporis scilicet, loci, dignitatis, cognitionis, naturae. *Tempore* prius est id, quod exstitit nondum existentibus aliis, iis scilicet, quorum dicitur prius. *Loco* prius

est id quod respectu determinati puncti in spatio, magis ad illud accedit, sive minus ab eo distat, quam alia. *Dignitate* prius est quod in quodam ordine aliis praestat. *Prioritatem loci et dignitatis* satis sit innuisse. *Cognitione* prius est id, a quo cognitio nostra exorditur, sive id quod deducit nos in aliarum rerum notitiam. *Natura* prius est illud quod ita se habet comparatum com altero, ut illud sine hoc esse et concipi possit, alterum vero nequaquam sine illo. Ita unitas prior est binario, animal prius homine; id quod est causa prius eo quod est effectus. Quare prius natura huc quoque redit; ut sit id a cuius existentia pendet existentia alterius. Itaque causa, prout est quoddam ens, est prior natura suo effectui. Tempore vero non est necesse ut semper sit prior. *Cognitione* autem quoad nos frequenter causa est posterior, cum in pluribus ab effectis deveniamus ad causas.

Diximus *in ordine naturali*: in divina enim Trinitate est quaedam specialis prioritas, quae dicitur originis, quae tamen non est prioritas naturae. In ceteris autem rebus prioritas originis est prioritas naturae, quia est prioritas causalitatis.

V Advertenda est formula loquendi frequens penes philosophos: *esse in signo priori, vel posteriori naturae*. Scilicet cum ea, quae non sunt simul natura, possint esse simul tempore; ut eorum subordinatio intelligatur, quod est prius natura dicitur esse in signo priori naturae, alterum in signo posteriori: signum vero heic non est nisi conceptus cognoscens. Quod ergo concipi potest in sua natura completum quin alterum concipiatur, dicitur esse in signo priori naturae. Si vero nequit concipi in sua natura completum quin aliud concipiatur; tunc distinguendum est; si enim hoc aliud concipi potest sine illo, hoc est in signo priori: si neque hoc aliud potest concipi sine illo, tunc sunt simul: e. g. dexterum et sinistrum.

VI Causarum quatuor genera recensentur cum Aristotele; nimirum *causa efficiens, materialis, formalis, finalis*. Solet addi et alterum genus, quod est *causa exemplaris*: verum

potiusquam novum genus causae, ea est elementum causae efficientis intelligentis. Liquebit ex dicendis appellationem causae non esse in omnibus univocam, causalitatemque maxime apparere in causa efficiente, ideoque ab ea exordium est.

DE CAUSA EFFICIENTE.

I Causa efficiens est *principium actione sua determinans existentiam rei novae*. Ante omnia distinguenda est causa efficiens a conditione et occasione. *Conditio est id quod requiritur, ut causa effectum suum producere possit, quin tamen influat activitate aliqua in productionem illius effectus*. Potest ea requiri vel ex parte causae, vel ex parte subiecti in quo causa agit, vel ex parte utriusque; quaedam enim dispositio agentis et subiecti, ac debita applicatio postulatur ad effectum. Cum id quod requiritur ita requiritur, ut, si deficiat, possit per aliud suppleri, dicitur simpliciter conditio: quod vero ita requiritur ut si desit non possit per aliud suppleri, ideoque si desit, actio poni non possit; dicitur *conditio sine qua non*, h. e. sine qua causa non agit. Cum identidem difficile sit conditionem a causa discernere, hanc regulam tene: cum aliquid requiritur ut sit effectus, si eo deficiente, ceteris tamen, quae requiruntur, existentibus, effectus adhuc haberi potest, illud est conditio: si e contrario, eo deficiente, licet cetera adsint, effectus haberi nequit, illud est causa saltem partialis. Diximus primo loco *ceteris existentibus*, quae quidem hypothesis aliquando est impossibilis, quia conditio potest esse conditio existentiae causae; attamen ea hypothesis fieri debet, ut conditio a causa discernatur.

Haec, quae in definitione est tradita, notio conditionis, est notio conditionis quatenus talis: nihil tamen impedit quominus id quod est conditio aliquam causalitatem exerat, tum physicam in id quod praevertit actum pro quo dicitur conditio; ut lux est causa determinationis illius, quae visioni praerequitur: tum causalitatem quandam moralem in ipsum

actum, si causa agere nequit nisi aliquo modo alliciatur ad agendum, cuiusmodi est voluntas.

II *Occasio est generatim opportunitas agendi*, ideoque defini potest: *ea circumstantia vel circumstantiarum complexio, quae alicui actioni ponendae sunt opportunae*: quo fit ut in his constituta causa, quae libera sit, excitetur ad agendum.

Differt a *causa*: quia per se occasio potest esse, quin ullo modo influat in effectum; ut tenebrae sunt occasio furandi: opportunitas enim alicui actioni ponendae consistere potest in remotione impedimentorum. Plerumque vero id quod est occasio, induit aliquam rationem causae, quatenus, prout cognitum est, excitat seu promptiorem facit voluntatem ad actum.

Differt occasio quoque a *conditione*; quia *conditio*, prout talis, necessario requiritur ut actio esse possit: occasio vero non ita, si causa libera consideretur. Occasio autem, sive notitia eius, causam liberam excitat ad agendum; quod per se conditio non facit: ut solemnitas quaedam sacra occasio est suscipiendi sacramenta, non vero conditio. Si vero occasio pro causis necessariis spectetur, ea reapse non est nisi certa conditio ut possit certa actio poni, quae non poneretur illa non existente; et qua existente semper ponitur, dummodo aliae conditiones non desint.

III Causa efficiens multipliciter dividitur. Partitiones eius hae sunt. Dividitur 1° in causam *primam* et *secundam*. Causa *prima* est, quae a nulla alia causa in agendo dependet, et a qua ceterae dependent. Causa *secunda* est, quae in agendo ab alia causa dependet.

2° In causam *principalem* et *instrumentalem*. Causa principalis est altera ex duabus causis simul effectum producentibus, quae vim propriam alterius sibi subordinat, eamque dirigit ut conferat ex parte sua ad integritatem effectus quem dirigens exequitur. Causa instrumentalis est ea quae vim suam exerit directa ab alia, quaeque ita directa confert ex parte sua ad integritatem effectus causae dirigentis.

Scilicet notio causae principalis huc redit, ut illud quoad aliquem effectum dicatur causa principalis, quod virtute suae formae seu naturae determinat existentiam illius effectus, sive sola agat, sive cum alia ipsi subordinata: causa vero instrumentalis dicatur pro aliquo effectu ea, quae ad productionem eius concurret virtute suae naturae, sed 1° mota seu applicata ad agendum ab alio, quod est causa principalis: 2° ita ut ipsa vi sua non determinet existentiam perfectionis propriae effectus, sed aliquid minus virtuti suae respondens, respectu cuius est causa principalis. Sic artifex propter artem, quam in mente concepit, et potestatem, quam habet movendi corpora, ac diversimode temperandi eorum motus, potest determinare existentiam alicuius operis putae *vasis*: ignis vero qui adhibeatur, potest quidem vi suae formae determinare existentiam combustionis, vel liquefactionis, aut huiusmodi; erga quos effectus idcirco est causa principalis: nequit autem ex se determinare existentiam illius operis artificialis, sed ad illud tantum concurret aliquid agendo vi sibi propria, et applicatus ac motus ab alio. Cum ergo causa principalis comparatur cum instrumentali, ratio habetur alicuius determinati effectus, pro quo altera causa est principalis, altera tantum instrumentalis.

3° In causam *per se*, et causam *per accidens*. Causa *per se* dicitur ea, quae agit id, quod ratione suae actionis intenditur: sive haec intentio sit intentio proprie dicta voluntatis, sive impropria, h. e. ordinatio naturae; causa *per accidens* dicitur respectu effectus, quem ipsa ratione alterius intendit ut medium, vel qui solummodo consequitur ad id, quod intenditur.

4° In causam *liberam*, et *necessariam*. Causa *necessaria* est ea, quae positis omnibus ad agendum requisitis non potest non agere determinatum effectum: *libera* est quae positis omnibus ad agendum requisitis indifferens manet ad volendum, aut nolendum, seque ipsam determinat.

5° In causam *agentem immanenter*, et causam *agentem transeunter*: ea est quae modificat se ipsam, ut sensus: haec quae aliquid facit extra se, ut motor.

6° In causam *univocam*, et *aequivocam*; ea est quae effectum producit similem sibi in specie: *aequivoca* quae effectum producit similem sibi vel genere tantum, vel saltem analogice.

7° In causam *partialem* et causam *totalem*. Quae divisio ut intelligatur, distinguenda est duplex *partialitas* et *totalitas*, nempe *causae*, et *effectus*. Causae partiales partialitate effectus sunt eae, quae simul agunt, neutra autem influit in totum effectum: ita duo equi trahentes currum. Si autem influant singulae in totum effectum, dicuntur causae totales totalitate effectus: sic actuum voluntatis sunt causae totales totalitate effectus Deus et voluntas, quia totus est ab utraque causa. Causae partiales partialitate causae sunt eae, quae simul agunt ita ut neutra sit sola causa effectus; ita Deus causa est partialis partialitate causae actus voluntatis, quia fit etiam a voluntate. Si autem aliqua causa sola effectum producat, quoad illum est causa totalis, et coincidit cum *adaequata*.

8° In causam *adaequatam* et *inadaequatam*. *Adaequata* est quae per se sola par est effectui producendo: est autem talis in actu secundo, si reapse ipsa sola effectum totum producit. *Inadaequata* est, quae indiget concursu sive cooperatione alterius causae ad effectum producendum.

9° In *physicam*, et *moralem*. *Physica* est, quae effectum suum producit vi suae naturae; *moralis*, quae mediante cognitione et affectione quadam excitata inducit causam liberam ad effectum producendum. Porro respectu huius effectus, qui a causa libera ponitur, ea dicitur causa moralis. Causa proinde moralis etiam physice agit quatenus nempe excitat cognitionem causae liberae. Huiusmodi sunt *consulens*, *imperans*, *exorans* etc. Quemadmodum vero causalitas moralis asseritur illi quod mediante cognitione et affectione excitata inducit causam liberam ad aliquid faciendum, ita adseri quoque potest ipsi cognitioni et affectioni excitatae, quae praeventunt liberam determinationem causae: cum hoc tamen discrimine, quod prior, nempe imperans consulens, et huiusmodi, est causa moralis extrinseca, physice